

УДК 141.7

Л.В. Броннікова

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Анотація. У статті розглядається вплив деяких змін у життєдіяльності сучасного соціуму на ядро цивілізаційної інфраструктури – сфери науки та освіти. Розкривається сутність і ключові характеристики основного капіталу соціуму.

Ключові слова: наука, освіта, цивілізація, знання, цивілізованість.

Вступ

Бажання зробити свою країну благополучною, авторитетною та конкурентоздатною на світовій арені означає турботу про підвищення рівня цивілізованості усіх сфер суспільного життя. Розвиток науки і перетворення в сфері освіти є органічними частинами динаміки сучасних цивілізаційних процесів. Саме тому освіта і наука завжди перебувають у центрі уваги науковців і соціологів.

Місце науки в культурі та історії, її особливості протягом різних історичних епох залишаються постійними об'єктами філософського осмислення. В наш час ця проблематика актуалізується в зв'язку з новими аспектами у відношеннях науки і суспільства.

С.Б. Кримський, відомий український філософ, у роботі «Наукове знання та принципи його трансформації» 1974 року видання писав про знання «як продукт духовного виробництва, здатний за допомогою соціальних механізмів перетворитись на особливу сферу культурно-історичного буття» [1, с. 3].

У представника філософії постмодернізму Ж.-Ф. Ліотара в роботі «Стан постмодерну» 1979 року знання оцінюються по-іншому. «Старий принцип, за яким отримання знання невіддільне від формування розуму і навіть від самої особистості, є застарілим і буде зникати з ужитку... Знання виробляється для того, щоб бути проданим, воно споживається і буде споживатися, щоб набути вартості в новому продукті, і в обох цих випадках, щоб бути обмінним. Знання перестає бути самоціллю та втрачає свою «споживчу вартість» [2, с. 18]. Таке різне розуміння місця знання в суспільному житті пояснюються тим, що наука працює нібито у двох вимірах. З одного боку, вона вирішує власні завдання. З іншого – наука є відкритою для соціальних впливів та запитів.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблем цивілізаційного розвитку людства в різних аспектах торкалися в своїх роботах С. Кримський, Б. Пружинін, О. Панарін, О. Чумаков, В. Толстик. Науку в різних іпостасях досліджують Л. Дротянко, В. Онопрієнко, І. Касавін, В. Стьопін та інші вчені. Місце науки в культурі постмодерну аналізували Ж.-Ф. Ліотар, П. Козловски, М. Фуко. Цікавий розгляд перипетій науки та освіти на пострадянському просторі подає О. Панарін у роботі «Спокуса глобалізмом».

Постановка завдання

Наука та освіта є безперечними досягненнями цивілізації. Наука дуже швидко стала впливовим чинником соціально-економічних і духовних трансформацій. Вона отримала своє інституціональне утвердження наприкінці 17 – початку 18 століть, а вже наприкінці 19 – початку 20 століть почав фор-

муватися сциентизм, який, як відомо, обоюдно науку, поміщає її в центр цивілізації та оцінює як вищу точку розвитку культури.

В наш час перетворення в сфері науки та освіти, ініційовані державою, оцінюються громадськістю неоднозначно. По-перше, кардинальні зміни в цих сферах стосуються всіх. По-друге, комерціалізація науки, руйнування освіти, зневага до філософії свідчать про загрозливі тенденції у розвитку духовної сфери сучасного українського соціуму. Найвні суперечності між змістом реформ та запитам часу, що визначаються особливостями інформаційного суспільства, вимагають філософської рефлексії. **Метою статті** є визначення впливу сучасної науки та освіти на рівень цивілізованості українського суспільства. Разом із цим завданням потребує уточнення зміст понять «цивілізація» та «цивілізованість», які не є тотожними.

Основна частина

Іноді здається, що нові формоутворення культури виникають несподівано. Але якщо ретельно вивчити певну проблему, то з'ясується, що нове формується дуже тривалий час, адже зміни накопичуються непомітно. Наука є результатом довготривалого розвитку людської цивілізації і чинником, що суттєво вплинув на подальший її розвиток. Разом із системою освіти в наш час стан наукової сфери є визначальним для оцінки рівня цивілізованості цієї чи іншої країни.

Цивілізація – полісемантичне поняття з розпливчатим змістом, який необхідно уточнювати відповідно до конкретної наукової проблеми. Слід зазначити, що у філософській, філософсько-історичній, історичній та соціологічній літературі останніх декількох десятиліть поняття «цивілізація» вживається не принципово. Також вражає розмаїття поглядів щодо розрізнення понять «культура» і «цивілізація». Це не є предметом дослідження даної статті, тому ми обмежимося співвіднесенням змісту понять «цивілізація» та «цивілізованість». У «Новій філософській енциклопедії» слово «цивілізованість» розглядається як своєрідна модифікація терміну «цивілізація». Це слово фіксує певний рівень виховання, моральної та побутової культури, стиль життя і манери поведінки людей, що відрізняються від нравів та звичок «нецивілізованого» спілкування та співжиття [3]. У такий спосіб у тлумаченні цього слова на перший план висуваються соціокультурні фактори та характеристики. Як відомо, в контексті розуміння змісту слова «цивілізація», що склалося за часів Просвітництва, цивілізація була пов'язана з ідеєю соціального прогресу, з триумфом раціональності над релігією та мракобіссям. У сучасному використанні цього слова визначальним акцентом

також є висхідний розвиток суспільного життя у всьому розмаїтті його аспектів та елементів.

С.Б. Кримський назвав науку «нервовою системою цивілізації» за часів глобалізації і підкреслював, що наука не може бути автономною смислоутворюючою системою щодо інших сфер суспільного життя. Баланс у відношеннях науки і суспільства збережеться тоді, «коли ціннісним принципом творчої діяльності стає знання», «йдеться про таке збагачення можливостей наукового пізнання, котре розширює сферу використання, практичної значимості науки та її ролі у суспільстві» [4, с. 204]. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століть відбулися значні зрушення у відносинах між наукою та соціумом. Це пояснюється специфікою інформаційної доби, зокрема, зміною у розумінні традиційних цінностей. В інформаційному суспільстві має місце споживацьке ставлення до науки, відбувається комерційна орієнтованість знання. Знання сприймається як товар, послуга, ресурс. Існують побоювання, що наука може переродитися у галузь господарсько-виробничої діяльності.

Як відомо, Б. Польє назвав сучасний етап суспільного розвитку «когнітивним капіталізмом». Це різновид капіталізму, в якому знання стає основним джерелом вартості [5]. Дійсно, сучасний капіталізм має рису товаризації всього суцього. Це стосується також і знання. Знання набуває ознак товарності – це продукт праці, призначений для обміну та має вартість. У такий спосіб комерціалізована наука виробляє знання-товари. Як і всі інші сфери виробництва, виробництво знання підкоряється попиту. «Замовником» наукових знань є соціум загалом або окремі його сфери (аграрне чи промислове виробництво, військовий комплекс тощо). Іншими словами, соціум формує необхідні для себе якості науки, а наука, в свою чергу, впливає на усі складові соціокультурного життя. Очевидно, що центр уваги сучасних наукових досліджень перенесений із процесу отримання та обґрунтування наукового знання на його практичне застосування в різних сферах економіки. Саме величезна економічна ефективність науки є причиною того, що держава чекає від неї засобів для безперервної технологічної модернізації. Як від творів мистецтва критики очікують обов'язкового катарсису реципієнтів, так і наука має ніби виправдовувати своє існування перманентним виробництвом корисних винаходів та інших новацій.

Наука має виправдовуватися за своє існування регулярним виробництвом вагомих для суспільства досягнень, оскільки в державі вона перебуває на постійному утриманні. Наука – вічний боржник. Завдяки засобам масової інформації ми дізнаємося про фінансові та інституціональні проблеми Національної академії наук України. Цю установу критикують за застарілу громіздку інфраструктуру, за відсутність зв'язку фундаментальної науки з виробництвом, з потребами соціуму загалом. Зокрема, автор статті «Масштаби кризи фінансування науково-технічної діяльності в Україні» І. Булкін зазначає, що «Україна втрачає колишній імідж науково-орієнтованої держави», а також із сумом констатує, що «протягом усього часу існування незалежної держави рівень пріоритетності науки в Україні мав

негативний тренд» [6]. На нашу думку, на проблему взаємодії науки з економічною системою держави слід подивитися по-іншому. Наукову діяльність не можна звести до економічного ефекту, це є для неї другорядним. Натомість, мета науки – пізнання, свідомий пошук істини. Не можна не погодитися з С.Б. Кримським у тому, що «наука має обмеження, певні слабкі місця та межі точності» [4, с. 202]. Але це є не недоліком науки, а лише її специфічною рисою. Згадаємо скептицизм і релятивізм стосовно статусу науки у постпозитивізмі. Як відомо, теорія критичного раціоналізму К. Поппера передбачала здатність науки до самокритики, перегляд чи навіть відмову від положень, що не витримали перевірок. Різкій критиці піддав науку класичного зразка в 70-ті роки ХХ століття П. Фейєрабенд. Наука, на думку класика філософії науки ХХ століття, не має особливого статусу, це лише одна з багатьох форм мислення, розроблених людьми, і не обов'язково найкраща [7, с. 450].

Наука – не еталон, не ексклюзивний набір цінностей; у кожному епоху вона займає своє місце в духовній сфері залежно від історичного типу наукової раціональності і має певний стосунок до інших сфер суспільного життя відповідно до обставин та запитів часу. Очевидно, що для державних чиновників пояснення особливої природи наукової діяльності не є переконливими. У такий спосіб цей конфлікт інтересів нікуди не зникне. Як ми вже зазначали, комерціалізація науки веде до зміни або навіть до руйнування балансу між фундаментальним і прикладним знанням. У високо розвинутих країнах фундаментальні дослідження складають лише 8-10 % від усього обсягу наукової діяльності [8, с. 41]. Крім цього, відбувається поєднання природничих, технічних та соціогуманітарних дисциплін у процесі вирішення комплексних проблем. Зростає кількість трансдисциплінарних досліджень, що вирішують надскладні проблеми у різних галузях – екології, медицині, біології.

Між наукою та суспільством, освітою і наукою, наукою, освітою та соціумом була, є і буде існувати складна система взаємозв'язків. Суперечності виникають і вирішуються, а людство долає чисельні кризи і рухається уперед, оскільки має місце єдність різних сфер цивілізованого суспільства. Освіта, як і наука, є показником рівня цивілізованості тієї чи іншої країни. Іншими словами, освіту можна розглядати як цивілізаційне ядро суспільства, оскільки освіта – це тотальний соціокультурний феномен. Стан справ у науковій сфері залежить від стану загальної системи освіти. Якщо не приділяти уваги модернізації системи освіти відповідно до потреб часу, країна неминуче буде відставати в розвитку на тлі глобального змагання за лідерство.

Сфера освіти пережила декілька хвиль радикальних перетворень у пострадянський період. Як ще у 2000 році зазначав О.С. Панарін, сучасні «суспільні реформатори» кинули виклик Просвітництву. Просвітництво вимагає збільшення частини освіченої молоді та відсунення термінів її вступу у професійне життя. Натомість у вищих навчальних закладах колишніх республік СРСР звучить сфера загально-теоретичної підготовки на користь ремісництва. Вища освіта втрачає свою фундаментальність, що раніше

передбачало формування цілісного, системного світобачення. Навчальні програми орієнтують на ринкову рентабельність [9, с. 89]. Критерій ринкової рентабельності використовується як процедура вибракування усього, що розраховано на майбутнє, усіх інвестицій у людський капітал на користь того, що здатне принести негайні дивіденди.

Як відомо, проект Просвітництва не був спрямованим на те, що особистість має удосконалювати себе заради виконання певних корисних соціокультурних функцій. Цей проект є радше утопічним, ніж конструктивним для соціуму, оскільки цінності культури, науки та освіти, які він пропагує, є самодостатніми. У зв'язку із цим розвиток фундаментальних наук є самоцінним, самодостатнім, не розрахованим на швидкий прибуток. Це – наука заради науки, а не заради прикладного застосування. Аналогічно і у сфері освіти – набуття загальних знань універсального застосування має пріоритет перед спеціалізованим функціональним знанням. О.С. Панарін категорично заявляє: жоден народ, жодна культура не здатні вижити, якщо у якості пануючого мотиву та імперативу виступає прибуток [9, с. 129]. Автор констатує наявність конфлікту двох раціональностей – короткочасної економічної та довготривалої соціальної [9, с. 151].

Для того, щоб змінити якість суспільного життя, слід розвивати і виховувати людей. Це – складна довготривала робота, що передбачає систематичність та цілеспрямованість зусиль. Завдання освіти – формулювати і впроваджувати у суспільну свідомість світогляд та цінності, які є адекватними сучасним запитам. Сфера освіти не тільки здійснює масову підготовку фахівців, а і забезпечує накопичення та трансляцію знання для майбутніх поколінь, і саме в цьому полягає її цивілізаційна роль та значення. Деградація освіти веде до професійної деградації.

На наш погляд, філософія може й повинна сприяти цивілізаційному розвитку нашої країни. Натомість кожного навчального року ми спостерігаємо скорочення годин на викладання т.зв. «гуманітарного» блоку дисциплін. Причини цього – суто економічні, фінансові. На думку О.С. Панаріна, ринковий статус знання неминуче веде до вимивання тих його різновидів, які не набули товарної форми й не можуть служити терміновій технологічній користі. Це стосується фундаментальної науки, гуманітаристики та усієї теоретичної освіти [9, с. 222]. Викликає подив: як наука, що виникла як чиста не утилітарна зацікавленість, у певний історичний час стає цинічно-прагматичною. Мабуть, керівники навчальних закладів забули про те, що вічні філософські проблеми: що таке людина? для чого вона живе? що таке соціальне життя? як відбувається розвиток суспільства? – не мають однозначної відповіді, а у кожному історичну епоху набувають нового забарвлення. Такі проблеми потрібно обговорювати з молоддю, адже вона не захищена від викликів інформаційного суспільства. З одного боку, відбувається суттєва зміна предметного середовища людини, виникає значна кількість технічних новацій, що задовольняють потреби якісніше та швидше. З іншого – прослідковуються збіднення духовного життя,

фінансова поляризація сучасного українського суспільства, відсутність перспектив. Філософія – це давня наука, але не наука – ретро, вона не втрачає своїх інтелектуальних претензій. За словами Г. Горак, «всупереч тому, що філософію лають і заперечують весь час її існування, понад дві з половиною тисячі років вона продовжує існувати і є невід'ємною частиною духовної аури людства» [10, с. 4]. Отже, зневага та презирство до філософії та усього спектру соціогуманітарних наук – це не цивілізовано.

Висновки

Сучасна філософія наполягає на тому, що наукове знання має культурну самоцінність. Культурна самоцінність науки передбачає виробництво знання, яке у подальшому буде використовуватися для отримання нового знання. Іншими словами, це знання, придатне для продовження пізнання, для подальшого розвитку наукової діяльності. Отже, зміни у виробництві, розповсюдженні та споживанні наукових знань не відмінюють когнітивної складової сутності науки. Щодо освіти, то її особливий статус у цивілізованому суспільстві зв'язаний із тим, що пізнання є способом існування людини. Ось чому його не можна звести до утилітарності в нашу епоху універсалізації відношень купівлі-продажу.

Те, що накопичує духовна сфера життєдіяльності суспільства, можна розглядати як інвестування у майбутнє; це те, що не призначено для термінового споживання. Основний капітал соціуму – це цивілізація з її інформаційно-освітньою, демографічною, етичною інфраструктурою. Проблемним завданням нашого сьогодення є захист одночасно і внутрішнього світу особистості, і зовнішнього світу культури, дозволивши цим світам розвиватися і не зважаючи на критерії утилітарності.

Список літератури

1. Крымский С.Б. Научное знание и принципы его трансформации / С.Б. Крымский. – К. : Наукова думка. – 1974. – 207 с.
2. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – Спб. : Алетейя, 1998. – 160 с.
3. Толстых В.И. Стаття «Цивілізація» [Електронний ресурс] / В.И. Толстых. – Режим доступу: <http://iphlib.ru/newphilenc/>. – Назва з екрана.
4. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. – К. : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія». – 2008. – 731 с.
5. Польре Б. Когнитивный капитализм на марше [Електронний ресурс] / Б. Польре. – Режим доступу: <http://www.Politjournal.ru/issue 213>. – Назва з екрана.
6. Булкин И. Масштабы кризиса финансирования научнотехнической деятельности в Украине [Електронний ресурс] / И. Булкин. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/uk/masshi>. – Назва з екрана.
7. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд. – М. : Прогресс, 1986. – 542 с.
8. Броннікова Л.В. Проблеми розвитку науки і освіти в інформаційному суспільстві / Л.В. Броннікова // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Збірник наукових праць. – Вип. 2 (24). – К.: НАУ, 2016. – С. 40-43.
9. Панарин А.С. Искушение глобализмом / А.С. Панарин. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 416 с.
10. Горак Г. Філософія: Курс лекцій / Г. Горак. – К.: Вілбор, 1997. – 272 с.

Л.В. Бронникова

ЦИВИЛИЗАЦИОННОЕ ИЗМЕРЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается влияние определенных изменений в жизнедеятельности современного общества на ядро цивилизационной инфраструктуры – сферы науки и образования. Раскрывается сущность и ключевые характеристики основного капитала социума.

Ключевые слова: наука, образование, цивилизация, знание, цивилизованность.

L. Bronnikova

THE CIVILIZATION DIMENSION OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION

The article examines the impact of certain changes in the life activity of modern society on the core of civilizational infrastructure - the sphere of science and education. The essence and key characteristics of the basic capital of the society are revealed.

Keywords: science, education, civilization, knowledge, civilization.

УДК 1(091)

Г.В. Ільїна

«EMPIRIO» І «RATIO» У ВІЗУАЛЬНІЙ ПАРАДИГМІ ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. У статті досліджуються характеристика і розуміння ролі візуального сприйняття в пізнавальній стратегії епохи Просвітництва. Аналізується співвідношення емпіричного і раціонального у реалізації мети досягнення істинного знання, виокремлюється натурфілософський підхід в аналізі зору. Показана роль метафори «світла» в становленні просвітницької ідеології та її зв'язок з наукою.

Ключові слова: візуальний, пізнання, відчуття, розум, зір, світло, досвід, метафора.

Постановка проблеми

У домодерну епоху пізнавальні стратегії філософії в основному спрямовані на виявлення сили «Божественного Світла», яке відкриває істину. Специфіка новочасової візуальної парадигми полягає в акценті на проблемах фізичного зору та способах його технологічного удосконалення. Оптика, яка є предметом наукового інтересу багатьох модерних мислителів, народжує свою проблематику не тільки у сфері scientia, але й постає сферою постановки філософського питання про можливості людського розуму в досягненні істини, відтак охоплює питання про епістемологічні та методологічні засади філософського мислення. Праці з оптики та діоптрики, так само як і підвищений інтерес до проблеми зору в зазначену епоху, суттєво впливають на проблематику в сфері пізнання та методу. У результаті стверджується теорія «окулярцентризму», який визначається тим, що наукові інтереси більшості значних мислителів в цей період так чи інакше охоплювали проблеми візуального пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема візуального сприйняття завжди була в центрі уваги філософії. До неї зверталися Платон, Арістотель, Августин Блаженний, Р. Декарт, Н. Мальбранш, Дж. Локк, Д. Берклі та ряд інших мислителів. У сучасних розвідках проблему візуального пізнання і мислення розглядають К.В. Батаєва, Є.Н. Князєва, А. Баррі, А. Колет, Д. Юдовіч, Б. Куклік, М. Олсон та ін. У них досліджується історія парадигми візуального, природа зору, метафори світла, бачення, сліпоти тощо, їх взаємозв'язок з різними пізнавальними практиками.

Постановка завдання

Враховуючи значні теоретичні досягнення у вивченні проблеми візуального, здійснені вітчизняними і західними мислителями, недостатня увага при-

ділена її розвитку в епоху Просвітництва, котра містить у своїй назві метафору «світла», ключову для розвитку науки, знання та освіти того періоду.

Мета статті полягає в дослідженні основних позицій філософів-просвітителів стосовно розуміння ролі зору в пізнанні у співвідношенні емпіричного і раціонального підходів, що дозволить визначити стратегії розвитку епістемології та освіти зазначеної епохи.

Основна частина

Домінування візуального, або «гегемонія зору», стала властивістю епістемології сімнадцятого століття, що пов'язано з новими технологіями і практиками спостереження (телескоп, «зорові труби», мікроскоп, камера-обскура, лінзи та інші оптичні прилади). Вважалося, що поведінка людини в житті залежить від «відчуттів, серед яких зір – найбільш різнобічне і благородне; без сумніву, винаходи, які слугують для його посилення, є найбільш корисними серед усіх інших» [12, с. 69].

Аналізуючи дану ситуацію, Д. Юдовіч зазначає: «Рене Декарт вивчав анатомію ока і писав есеї про світло, геометричну оптику та проектування і виготовлення оптичних приладів. Мальбранш продовжував роботу з оптичної теорії та психології зору; Спіноза, як усім відомо, обробляв лінзи; а Лейбніц вихваляв мікроскоп та виявлену ним всюдисущість живих форм і стверджував, що справжні основні складові світу були неживими частинками, а «живими дзеркалами», які «збирали образи з усіх частин всесвіту» [14, с. 117-118]. Таким чином, ранньомодерна континентальна філософія наповнена оптичними образами і метафорами, розвідками про перспективу та ілюзії, які виникають при візуальному спостереженні; вона занепокоєна недосконалістю людського ока і приладами, які його перевершу-